

РАЗВИТИЕТО НА ЛИТЕРАТУРИТЕ ОТ ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА ОТ КРАЯ НА XVIII В. ДО НАШИ ДНИ И ВРЪЗКИТЕ ИМ С ДРУГИТЕ ЛИТЕРАТУРИ

А. Мирамбел (Франция)

ОБЩИ ПОЛОЖЕНИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ

Сред всички изкуства литературата се отличава с това, че има едновременно и много неограничен, и много ограничен характер. Неограничен, защото мисловното ѝ съдържание тежее да се разпростре, да излезе от рамките, в които е създадено, или, обратното, дошло от вън — да бъде асимилирано, претворено в границите на една нова среда. Ограничен, защото нейното изразно средство, езикът, не се възприема непосредствено, а предполага въвеждането на нов израз във връзка безспорно с изображения обект, но все-пак различен от него и на друга допирна плоскост. „Оковите на идиома, е казал един критик (Ф. Балденспергер) пречат, тъй да се каже, на литературата да прекрачи прага на собствения си дом.“ Тези два противоположни аспекта, присъщи на литературното произведение, се проявяват особено ярко, когато литературният историк пристъпи към съпоставки. Сравнителното литературознание е всъщност повече метод, отколкото отрасъл. И навярно тъкмо затова ни дава възможност особено добре да доловим естеството на литературните явления. Всяка творба, колкото и всеобемна, колкото и лъчезарна да е, си остава плод на една епоха, една страна, една среда, както и на един автор. Със съдържанието си, отразяващо средата, страната, епохата, тя може да представлява документ, свидетелство, полезно както за съотечествениците, така и за чужденците. Може да бъде и опит на автора да се изгръгне от своята среда и традиция, да стане вестител, призоваващ към новаторско творчество. Литературата на Югоизточна Европа ни дават много примери в това отношение, особено ако се спрем на развитието им от края на XVIII в. до наши дни във връзка с другите европейски литератури и на първо място с тези на Запада. Така към историческия аспект в проучването на литературите се добавя и сравнителният — и тук се преплитат проблемите за успоредното развитие с тези за въздействието. Докладите, поместени по-нататък, написани от специалисти по всяка от тези литератури, разкриват предимно специфичните особености на произведенията, както и на условията, при които са възникнали, но позволяват също да се установи известна връзка между литературните явления в различните страни. Първо, защото в тях намираме известна обща атмосфера, произтичаща от сходството на средата, тъй като дифе-

ренциацията се е осъществила при известно единство на основата. От друга страна, своеобразното развитие на тези литератури е изпитало въздействието на чужди течения, намерили в тях сходен отглас, още повече, че говорим за епоха, когато литературната мисъл престава да бъде изключително достойна на привилегированите нации и дава в други страни подтик за национално пробуждане, което на свой ред дава тласък за развитието на литературата. През периода, на който се спираме в този доклад — края на XVIII, XIX и XX в. в. — литературите в южноевропейските страни вече са преминали началния стадий на развитието си: устното творчество, фолклорът вече не е дал подтик за зараждане на индивидуалното творчество. Такова е несъмнено положението в Албания, България, Румъния, Югославия, Турция. В Гърция, където литературната традиция е много по-стара и подсилена от научната традиция, намираме „възсъздаване“ върху нови основи, опрени и на традицията, и на устното творчество (на народните песни и приказки). Така гръцката литература се присъединява по свой път към литературата на съседните народи, влизащи в една балканска общност. И наистина Югоизточна Европа не представлява в това отношение изкуствен конгломерат и никъде другаде в Европа не ще срещнем нещо подобно. Географското положение на страните от Югоизточна Европа дава възможност да се осъществи двоен поток на връзки и взаимни размени: първо, между тези страни, които се различават по религия, език, интереси, и второ: между литературата на тяхната общност, разположена на границата между Изтока и Запада и литературата на тези два свята. Благодарение на вековните връзки помежду им и на контактите с останалата част от европейския континент и с Азия, страните от Югоизточна Европа участвуват като съставна част в една по-обширна цивилизация и в същото време се обособяват в „балканска цивилизация“, която географите и историците лесно характеризират, защото общността в географската структура на тези страни обуславя общност и в бита. Създава се е например и общност на балканските езици. Характерно за страните от Югоизточна Европа е, че са едновременно и морски, и сухоземни. Наличието на тези два начина на живот е оказало въздействие върху проявите на духа, а също и върху условията за взаимна размяна на духовни ценности (така, благодарение на морето, на своите морски завоевания Венеция оказва въздействие върху Далмация, гръцките острови и гръцкото крайбрежие).

Краят на XVIII в. е важен момент в историята на литературите от Югоизточна Европа, бихме казали дори, начало на нова ера. Разбира се, за всички времена може да се постави въпросът за въздействие при създаване на художествени творби. Но за разглежданата тук епоха е присъщо едно по-остро съзнание за стойностите и насоките на мисълта, стремеж да се определи полезността на тези стойности и насоки за човешкия напредък, с други думи, съзнанието за връзката между литература и общество. Всяко общество поражда съответна литература: такава е формулата, приемлива като цяло за изминалите векове. Чрез литературата се ражда — или възражда — обществото: такава е очевидно новата формула, носеща богато съдържание, защото е приложима не само към изкуството, но и към художника и неговото формиране, към ролята му в обществото, приложима е и към самото общество. В края на XVIII в. „Литературата“ на страните от Югоизточна Европа е призована да играе същата роля, която има и на Запад: на обновяваща сила, способна да възпитава, в очакване на XIX век, века на „Науката“, чието бъдеще бе така блестящо предсказано от Ренан. Всеки

случай касае се за една „промоция“, към която е призовано човечеството, разделено на групировки (държави, нации) и която може да се постигне само чрез сливане на колективните и индивидуалните усилия. И вече става ясно, че връзките между литература и общество не могат повече да се разглеждат като постоянни. Формулата „литературата — отражение на обществото“ отдавна е предмет на спорове и уточнявания: строго погледнато, не може да съществува идентичност между тях, но не може да се отрече, както видяхме, и връзката им. Проучването на литературите от Югоизточна Европа ни разкрива различни варианти на тази връзка: от края на XVIII в. насам мястото на литературата в обществото става все по-значително и социалните проблеми намират все по-широко отражение в изкуството, което е вече по-предразположено да ги възприема като свои теми.

Последствие на това е нарастването на притегателната сила, която имат за литературите от Югоизточна Европа Западът и западноевропейската мисъл. По-възприемчиви преди (Византия ни дава премар за това) към призивите на Ориента, тези литератури следят сега по-отблизо проявите на европейския Запад: превеждането на редица творби става по-широко, установяват се интелектуални и художествени връзки. В развитието на литературите на Югоизточна Европа можем да проследим как те се влияят, как следват в някои отношения създаденото на Запад или преоценяват собствените си традиции в съответствие с наученото от Запада. Но в същото време и западните литератури почват да оценяват приноса на Източна Европа и престават да прокарват резки граници в литературната география. Става ясно, че в областта на идеите понятието Европа се е разширило; романтизмът, зароден на Запад, далеч не е специфично западно течение, то се разпростира и върху Югоизточна Европа, то ни кара да се замислим и върху националната традиция, и върху екзотичното. Тези два аспекта в него допринасят за разпространението му, за взаимното обогатяване, защото онова, което в западния романтизъм (френски или немски, или английски) е национално, в други европейски страни става екзотично, както и онова, което е национално за Югоизточна Европа, в западния романтизъм може да мине за екзотично. Любопитно е, че в литературата задълбоченото отразяване на националното, което върви успоредно с историческото развитие, води обикновено до широта в изображението, до надхвърляне на езиковите и политически граници, а това поражда проблеми при превеждането на други езици.

Забележително е, че всички литературни течения, които са се развили в западните страни, намират отражение в Югоизточна Европа. В нейните литератури наблюдаваме последователната поява на романтизма, реализма, символизма и сюрреализма. Разбира се, съществуват отлики, първо между изявите на тези течения в литературите на Югоизточна Европа и тези на Запада и второ, в разгръщането им в отделните литератури на страните от Югоизточна Европа. В Гърция например романтизмът не бележи настъпването на едно литературно възраждане, както е на Запад: той не е свързан там нито с появата на нов начин на мислене, нито с възраждане на езика. В литературите на Югоизточна Европа реализмът е много по-важен етап, много по-тясно свързан с усилията за възраждане на изкуството и обществото в тези страни. Но въпреки всичко, независимо от различията, историята на новите литератури в тези страни повтаря, тъй да се каже, историята на западните литератури, което потвърждава още веднъж съществуването на една „европейска литература“, за чието изграждане са допринесли тези течения. А разпространето им върху целия континент е вече въпрос на об-

щото литературознание и прекрачва границите на простото съпоставяне. За литературата явно е присъщо да се подчинява на закони както на „вдъхновяване“, така и на „творчество“. Тези закони са свързани с общата еволюция на човешката мисъл; появата на дадено течение съответствува на определен стадий на зрялост и редът, в който те се следват, е винаги един и същ. Тъкмо това доказват и литературите на Югоизточна Европа: те потвърждават съществуването на „европейско съзнание“. Освен това допринасят и за изграждането на методология в областта на общото литературознание. Бихме могли да разграничим „световно литературознание“ и „общо литературознание“: първото е инвентар на литературните изяви по цялото земно кълбо, второто анализира самия процес на творчество, условията и насоките в развитието на литературите. Това е област, която не може да се дефинира априорно, а едва след разглеждане и анализ на литературните явления в определени географски и исторически области. За „общото литературознание“ важи същото, което и за „общото езикознание“: те са дисциплини, които могат да се изградят само въз основа на исторически и сравнителни проучвания. Литературният факт, както и всяко друго явление е предмет на науката. Той има свое място и първата задача на критика е да определи това място, за да пристъпи после към анализирането на самия факт. Това е първият етап в работата. Вторият е прилагането на сравнителния метод, който позволява да се определи степента на универсалност на изучаваното явление: дали е преходно и ограничено или има разширена сфера на въздействие. Едва тогава може да се приложи перспективата на закономерността, определяща стойността на литературните явления. И тъкмо приносът на литературите от Югоизточна Европа, тяхното „интегриране“ в европейската литература и общност чрез вливането им в големите течения в изкуството и идеите, започнало от края на XVIII в. — спомага много за изясняване на понятието „общо литературознание“.

Литературните творби са обусловени естествено от стадия на развитие, в който се намира една или друга страна на Югоизточна Европа. От него зависи и състоянието на жанровете и езика. Що се отнася до жанровете, наблюдаваме навсякъде обогатяване на старите форми — така поезията, която се издига сега до всеобхватност, рядко достиган преди, бележи разцвет както в изразяването на емоциите и чувствата, така и на интелектуалното. Поезията поставя, разработва проблеми за човечното и проблеми на познанието. Успоредно с нея прозата отделя все повече място на романа, който става неин основен жанр. Писателите от Югоизточна Европа се занимават с въпроси на тематиката, на техниката на жанра, за да издигнат литературата в своите страни до равнището, постигнато на Запад. Вследствие на това връзките между жанровете са видоизменени и чисто литературното творчество включва вече аспекти, принадлежащи към областта на идеите: това наблюдаваме например в социалния роман, както личи от произведенията на албански, български, гръцки, румънски и югославски писатели. Романът придобива сега значението, което са имали преди епопеята или дидактичният жанр. Той подхваща наново, заемайки мястото им, много теми на устното творчество, като ги дели с поезията, но индивидуалното творчество не унищожава устното. Що се отнася до езика, той се стреми с помощта на литературата да утвърди разговорните форми, да намали разликата между начина на говорене и начина на писане, да се освободи колкото може от всичко, което е архаично и конвенционално. Проблемът за „литературния език“ се поставя в различна форма в отделните литератури на

Югоизточна Европа, но навсякъде се издига въпросът дали трябва да се възприеме като идеал една литературна норма на изразяване, различна от говорната практика, или обратното, от разговорния език трябва да бъдат извлечени съответните норми; актуален е и въпросът доколко трябва да се избягват или използват архаизмите или диалектизмите. Тук са възможни две решения: да се създадат литератури на диалекти (поне писмено) (такъв е, изглежда, примерът, който ни дава Югославия), или да се почерпят от диалектите елементи, които да допринесат за създаването на общ език (натам са насочени усилията в Гърция). Така или иначе литературният език не се стреми или не се стреми вече към разграничаване от онова, което бихме могли да наречем всеобщ език, а напротив, допринася, чрез своя обединяващ характер за изграждането и на националната общност.

Изложеното по-горе показва какъв голям интерес представляват литературите на Югоизточна Европа с проблемите, които поставят и за чието решение допринасят. Те представляват интерес и от методологична гледна точка и затова трябва да бъдат изучавани, като се обръща внимание както на частните, така и на общите явления.